

Резюме

Волошина В.К. Верховенство права и законность как принципы уголовного производства в разрезе практики Европейского Суда по правам человека.

В статье исследованы отдельные аспекты взаимообусловленности верховенства права и законности как основных принципов, которые стоят во главе системы принципов уголовного производства Украины, взаимосвязанных с ними принципов в разрезе практики Европейского Суда по правам человека. Подчеркивается, что юридическую определенность следует определять и исследовать как элемент принципа верховенства права и неотъемлемый элемент права на справедливое судебное разбирательство как европейский правовой стандарт, что вытекает из Европейской конвенции о защите прав и основоположных свобод человека.

Ключевые слова: верховенство права, законность, ЕСПЧ.

Summary

Voloshina V. The right of law and legal entity as the principle of criminal proceedings in the cutting of the practice of the European court of human rights.

The article explores some aspects of the interdependence of the rule of law and lawfulness as the basic principles that lead the system of principles of criminal proceedings of Ukraine, the interrelated principles in the context of the practice of the European Court of Human Rights. It is emphasized that legal certainty (legal certainty) should be defined and investigated as an element of the rule of law principle and an integral element of the right to a fair trial as a European legal standard deriving from the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: rule of law, legality, ECHR.

УДК 343.971

К.Д. КУЛИК

Катерина Дмитрівна Кулик, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИЧИНИ ВЧИНЕННЯ РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Питання детермінації злочинності у кримінологічній науці є дискусійним. Воно стало предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Ю.М. Антонян, Р.М. Асланов, Є. Бафія, А.М. Бойко, Б.М. Головін, П.С. Дагель, І.М. Даньшин, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова та інші. Кримінологічна детермінація – різновид соціальної детермінації, яку можна розглядати в межах більш загальної системи – детермінації подій, явищ природи та суспільства¹. Згідно з цією системою всі явища природи та суспільства пов'язані між собою природним причинним зв'язком та обумовлюють один одного². Вчення про детермінацію злочинності є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання та протидії злочинності. Це пояснює практичну необхідність виявлення причин і умов вчинення злочину, передбаченого ст. 156 Кримінального кодексу України (розбещення неповнолітніх). Система протидії злочинам, передбаченим ст. 156 КК України, повинна бути спрямована на явища, процеси суспільного життя та особистість, які причинно зумовлюють її функціонування та розвиток. Тільки у цьому випадку політика протидії держави та суспільства ставатиме злочинам щодо неповнолітніх буде ефективною та приведе до суттєвого зменшення кількості таких злочинних дій.

Метою статті є визначення безпосередніх причин вчинення розбещення неповнолітніх, дослідження детермінаційних зв'язків, які призводять до реалізації злочинного умислу.

Детермінація розбещення неповнолітніх є малодослідженою. Для визначення основних детермінант цього злочину ми користувалися даними авторського кримінологічного дослідження 179 кримінальних справ, інтерв'ювання засуджених за ст. 156 КК України до позбавлення волі, аналізу їх особових справ, експертними оцінками, а також науковими теоріями, концепціями та поглядами на загальні питання детермінації злочинності.

Фактори зовнішнього середовища, матеріальні умови життєдіяльності людей можуть сприяти криміналізації суспільної свідомості, але не виступають безпосередніми причинами злочинних проявів. Криміналізація особистості полягає в набутті особою криміногенних властивостей, що утворюють її індивідуальний криміногенний комплекс і під час учинення злочину надають особі, яка його вчиняє, нової якості суспільної небезпечності³. За висловлюванням Н.Ф. Кузнецової, тільки найближча (безпосередня) причина наслідку заслуговує на те, щоб її називали причиною. Такою безпосередньою причиною злочинності є суб'єктивний фактор – дефекти психіки індивідумів, соціальних груп⁴. Таким чином, причиною злочинності є криміногенна деформація суспільної свідомості у виді антисоціальних поглядів, звичаїв, традицій, установок, що за певних умов закономірно породжують злочинність як свій наслідок⁵.

Процес детермінації є багатозначним і складним, особливо це стосується виявлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей. Виокремлюють такі різновиди причинного зв'язку: бінарний (двоелементний) зв'язок причини та наслідку, причинний ланцюг (де попередні причини є наслідками інших причин) та причинна мережа або «дерево причинності», під якою розуміють систему явищ, які охоплюються єдиною динамічною структурою⁶. Враховуючи це, виникає необхідність не тільки встановити конкретні причини та умови певної злочинної поведінки, а й виявити взаємозв'язки між сукупністю негативних явищ і процесів суспільного життя, розкрити «механізм» їх взаємодії та значущість впливу на функціонування і розвиток злочинності. Однак таке можливе лише через об'єднання детермінант певної ланки причинного ланцюга в детермінаційні комплекси. Саме виявлення причинних комплексів є основою побудови серйозних та ефективних програм протидії злочинності⁷.

Ми пропонуємо досліджувати вирішальні чинники розбещення неповнолітніх саме крізь призму детермінаційних комплексів, тобто з урахуванням багатоланкової структури соціальних чинників різного рівня та ступеня інтенсивності впливу, що задіяні у механізмі формування умислу й реалізації розпусних дій щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку.

Систему детермінант, що впливають на вчинення злочину можна розподілити на три рівні залежно від ступеня впливу на злочинну мотивацію розбещувача неповнолітніх. На макрорівні (суспільство в цілому) – це ті чинники, які мають певне детерміністичне, у тому числі причинно-наслідкове, значення для пояснення того, що їх породжує, визначає та зумовлює. На мікрорівні (малі соціальні групи) система детермінант розглядається як причинно-наслідковий комплекс, який включає взаємопов'язані чинники, що тією чи іншою мірою продукують вчинення конкретних злочинів. Індивідуальний рівень (окремі особи) – це безпосередні причини та умови конкретної злочинної поведінки індивіда⁸. Названі рівні пов'язані складними кореляційними, системно-структурними, причинно-наслідковими та іншими зв'язками, які мають імовірнісний характер, однак у своїй взаємодії зумовлюють, породжують вчинення досліджуваних злочинів⁹.

Безпосередні причини вчинення розбещення неповнолітніх формуються та коріняться на *індивідуальному рівні*. Різні чинники впливають на особу розбещувача упродовж усього його життя, зумовлюють утворення настанови на вчинення цього злочину, викликають остаточну рішучість здійснити злочинне діяння.

Протягом розвитку науки криминології формувалося багато шкіл, які прагнули пояснити ту чи іншу модель поведінки людини, роль біологічних та соціальних чинників. Розуміння причин вчинення розбещення неповнолітніх на рівні окремої особи можливе лише при комплексному врахуванні обох цих факторів, оскільки у становленні людини як особистості важливу роль відіграють як сукупність природжених, так і соціально набутих рис та якостей. Однак різні обставини більшою або меншою мірою можуть впливати на мотивуючу та діяльнісну структурні складові людини. Тому, вважаємо, доцільно розглядати означені чинники у їх взаємодії.

На думку М.О. Стручкова, безпосередні причини необхідно відшукувати у сфері свідомості, оскільки всі рушійні сили, які обумовлюють та спричиняють дії людини, повинні пройти через її сприйняття розумом, перетворитися на обумовлені волю¹⁰. На особу злочинця, який вчиняє розбещення неповнолітніх, як і на законослухняну людину, може впливати багато різноманітних чинників навколишнього світу. Вони проходять крізь призму свідомості особи і позначаються на цілях та мотивах її вчинків¹¹. Розглядаючи співвідношення детермінант злочинності, злочинів певного виду та індивідуальної злочинної поведінки, можна сказати про їх відповідність філософським категоріям загального, видового та одиничного. Важливого значення при з'ясуванні причин вчинення розбещення неповнолітніх набувають процеси соціалізації та виховання особистості, невід'ємними складовими яких є матеріальні, духовні, культурні та психолого-педагогічні чинники.

Ключовим елементом злочинної поведінки є наявність у особи *мотиву*. Під мотивом злочинної поведінки К.Е. Ігошев розуміє сформований під впливом соціального середовища та життєвого досвіду особи вимір, який є внутрішньою безпосередньою причиною вчинення злочину та виражає особисте ставлення до того, на що спрямоване це діяння¹², тобто автор отожднює мотив злочинної поведінки з безпосередньою причиною вчинення антисуспільних діянь. У свою чергу, І.М. Даньшин зазначав, що мотив – це той вузол, де соціальні чинники стикаються з чинниками психологічними¹³. Мотив завжди присутній під час вчинення злочинів, хоч іноді він і не усвідомлюється злочинцем¹⁴.

Мотиви виникають та утверджуються у процесі мотивації, зокрема злочинної. В останній віддзеркалюється сукупність усіх мотивів, їх взаємодія, розвиток та реалізація. Науковцями було розроблено схему мотивації сексуального злочину, яка з певними уточненнями може бути прийнятною і для мотивації розбещення неповнолітніх. Так, мотивація вчинення розбещення неповнолітніх складається з наступних етапів: 1) виникнення певного прагнення (сексуальної потреби чи бажання); 2) усвідомлення мотиву; 3) формування мети; 4) вибір та оцінка засобів і способів реалізації мотиву, досягнення мети; 5) прогнозування можливих результатів; 6) зважування переваг та недоліків; 7) прийняття рішення про вчинення розбещення неповнолітніх; 8) виконання прийнятого рішення та 9) формування особистого ставлення до наслідків.

Учень З. Фрейда К. Хорні вважав, що людиною керують дві речі: прагнення до безпеки і прагнення до задоволення своїх бажань. Обидва прагнення часто суперечать одне одному, і тоді виникає невротичний конфлікт, який людина прагне придушити, виробляючи певні «стратегії» поведінки¹⁵. Так, при виникненні конфлікту прагнень між задоволенням сексуальних бажань злочинним шляхом та отриманням від таких дій задоволення особа завжди зважує всі «за» та «проти» вчинення цих дій. Вибір того чи іншого варіанта поведінки залежить насамперед від можливості та бажання людини свідомо контролювати свої вчинки (у межах

осудності). Доведено, що наявність низького самоконтролю в особі підвищує її схильність до криміногенної поведінки. Цей механізм детально висвітлений у теорії низького самоконтролю, запропонованої американськими кримінологами Т. Хіршем та М.Р. Готтфредсоном¹⁶. Згідно з цією концепцією в осіб з високим ступенем самоконтролю менше шансів вчинити злочин протягом життя. І навпаки, люди з низьким ступенем самоконтролю мають більшу схильність до вчинення злочинних дій. Причиною низького самоконтролю, на думку вчених, є неефективна та недостатня соціалізація особистості, особливо – недбале виховання дітей¹⁷. Таким чином, на обрання способу задоволення потреби, у тому числі і сексуальної, безпосередньо впливають як внутрішні характеристики особистості (психічне ставлення до злочину, темперамент, характер, акцентуації, парафілії), так і зовнішні (соціальне оточення, моральні, психологічні, соціальні, педагогічні настанови, виховання). Перевага тих чи інших чинників і стає активним аргументом при вчиненні чи не вчиненні злочинного діяння.

У процесі становлення особистості можливе виникнення певних дефектів соціалізації, які зумовлюють спотворене сприйняття світу, соціуму в цілому, підвищену схильність до формування антисоціальних настанов та особистісне антисоціальне спрямування. Вказані відхилення в соціальному розвитку особи можуть впливати і на психологію особистості, що знаходить свій прояв у соціальній дезадаптації, психосексуальних травмах, розладах сексуальних вподобань чи розладах психіки та поведінки.

Дослідження мотивів вчинення розбещення неповнолітніх за результатами вивчених нами кримінальних справ показало, що працівниками слідчого апарату приділялася недостатня увага встановленню дійсного мотиву вчинення зазначеного злочину. Вони підходили до проблеми формально, найчастіше констатуючи задоволення статевої пристрасті, збудження в неповнолітньої особи статевого інстинкту, помсту батькам потерпілого. Обмежена кількість мотивів викликає певні сумніви.

Встановлення мотиву є досить складною справою, оскільки навіть сам злочинець не завжди усвідомлює причину власного злочинного діяння. Розумінню істинного спонукання заважає когнітивний дисонанс, який витісняє із свідомості злочинця небажану й травмуючу інформацію про вчинені злочинні дії. Уявлення про домінуючий мотив ускладнюється й тим, що індивід діє, керуючись не одним, а декількома мотивами. У свідомості ж відображається не найбільш дієвий, а найбільш простий та доступний розумінню суб'єкта мотив¹⁸. А.Ф. Зелінський справедливо зазначав, що рідко усвідомлюються мотиви, які виникають із примітивних життєвих потреб¹⁹.

Сексуальний мотив є не єдиним, але завжди основним при вчиненні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості в цілому, і розбещення неповнолітніх зокрема. Тільки при аналізі повних матеріалів справи (допитах обвинувачених, перехресних допитів, очних ставок) у деяких випадках вдалося знайти більш-менш правдиві відомості щодо істинних мотивів злочинців. Так, бажанням урізноманітнити статеве життя, отримати задоволення від нових сексуальних вражень і відчуттів керувалося 20,1 % винних, додатковим мотивом «погратися» з неповнолітнім чи самоствердитися – 2,6 %. Мотив втягнення у проституцію мав місце у 0,5 % випадків, цікавість до малолітнього тіла обумовила бажання вчинити розпусні дії у 1 % злочинців. Деяких розбещувачів (1 %) спонукала на вчинення розпусних дій жага та (або) ненависть до жінок та неможливість домінувати над ними (1,7 %). Тобто у цьому випадку мало місце явище, яке у психології відоме як заміщення об'єкта.

На певному етапі мотиви оформлюються у свідомості суб'єкта у мету, тобто у прогнозований та бажаний результат злочину, досягнення якого спрямовано на задоволення тієї чи іншої потреби злочинця. Мета – невід'ємний компонент злочинної поведінки, яка виконує дві основні функції: а) усвідомлення особою об'єкта, на який спрямовується дія; б) спрямування зусиль на досягнення бажаного результату. Необхідно враховувати ще й те, що завдяки зусиллям злочинця може настати: а) «прямий результат» – той, що визначений суб'єктивною метою особи; б) «недовиконання мети чи невиконання мети зовсім», яке можливо при втручанні об'єктивних перешкод, і у цьому разі досягається менший результат, аніж заплановано; в) «перевиконання мети», коли результат перевищує передбачувану мету²⁰. Утім, вирішальним у генезисі злочину є прийняття особою рішення на вчинення певних дій, що є свідомим вибором найбільш привабливої та бажаної з можливих альтернатив поведінки.

Нами встановлено, що у 43,8 % засуджених наявність у них певних статевих розладів, розладів психіки та поведінки, олігофренії у ступені дебільності, наслідків черепно-мозкових травм, акцентуацій характеру певною мірою можуть підвищувати схильність до вчинення такими особами розбещення неповнолітніх, проте це не є безумовною причиною. Розлади психічної діяльності в межах осудності не позбавляють злочинців здатності повністю усвідомлювати протиправність своїх дій та керувати ними. На можливість вчинення статевих злочинів у цьому випадку більше впливають ступінь розвиненості самоконтролю, ціннісні настанови, сформовані протягом життя, інтереси та погляди особи, особливості її інтелектуальної, вольової та емоційної сфер.

Таким чином, *безпосередніми причинами* вчинення розпусних дій щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, є наявність у злочинців морально-правових деформацій свідомості злочинців, пережитого досвіду сексуального насильства у дитинстві, порушення психосексуального й емоційного розвитку та низький самоконтроль, а також бажання урізноманітнити статеве життя, отримати нові сексуальні відчуття й враження.

Підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що детермінантами вчинення розбещення неповнолітніх є чинники трьох рівнів залежно від ступеня впливу на злочинну мотивацію розбещувача неповнолітніх –

індивідуального, мікрорівня та макрорівня. Чинники індивідуального рівня відіграють роль безпосередніх причин вчинення досліджуваного злочину, формують індивідуальний криминогенний комплекс особистості й проявляються у фізичних недоліках, психологічних девіаціях, які притаманні особі з народження або були набутими нею у процесі соціалізації.

¹ Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В.Н. Куравцева. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 7–8.

² Даньшин И.Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография / И.Н. Даньшин. – Х. : Прапор, 2005. – С. 83.

³ Валуйська М.Ю. Криміналізація у понятійному апараті криминологічної науки / М.Ю. Валуйська // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х., 2016. – Вип. 31. – С. 62.

⁴ Кузнецова Н.Ф. Вказана праця. – С. 13.

⁵ Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності / Б.М. Головкін // Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – № 1. – С. 5 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.nlu.edu.ua/article/view/63091> (дата звернення: 12.05.2016).

⁶ Кузнецова Н.Ф. Вказана праця. – С. 12.

⁷ Криминологія : учеб. для вузов / под. общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2003. – С. 266.

⁸ Даньшин И.М. Проблемы детерминации злочинності / И.М. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1994. – № 2. – С. 122.

⁹ Головкін Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; наук. консультант В.В. Голіна. – Х., 2011. – С. 81.

¹⁰ Стручков Н.А. Преступность как социальное явление : лекции по криминологии / Н.А. Стручков. – Л. : МВД СССР, 1979. – С. 29.

¹¹ Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества / В.Н. Кудрявцев. – М. : Гардарики, 2002. – С. 11.

¹² Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения : монография / К.Е. Игошев ; Горьк. высшая шк. МВД СССР. – Горький : Горьк. высшая шк. МВД СССР, 1974. – С. 18.

¹³ Даньшин И.Н. О значении мотива преступления при изучении и предупреждении преступлений / И.Н. Даньшин // Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – М., 1969. – Вип. 10. – С. 66.

¹⁴ Зелінський А.Ф. Кримінальна мотивація розкрадань та іншої корисливої злочинної діяльності : навч. посіб. / А.Ф. Зелінський. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 21.

¹⁵ Кришталь В.В. Сексологія : навч. посіб. / В.В. Кришталь, С.В. Кришталь, Т.В. Кришталь. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 42.

¹⁶ Michael R. Gottfredson. A General Theory of Crime / R. Michael Gottfredson, Travis Hirschi. – Stanford : Stanford University Press, 1990. – 297 p.

¹⁷ Ronald L. Akers. Self-Control as a General Theory of Crime : review essay / L. Akers Ronald // Journal of Quantitative Criminology. – 1991. – Vol. 7. – № 2. – P. 201–211.

¹⁸ Зелінський А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении : монография / А.Ф. Зелінський. – Х. : Вища шк., изд-во при Харьков. ун-те, 1986. – С. 56–58.

¹⁹ Так само. – С. 56.

²⁰ Чуфаровський Ю.В. Юридическая психология: теоретические аспекты, практическое применение : учеб. пособ. / Ю.В. Чуфаровский. – М. : Право и закон, 1997. – С. 17.

Резюме

Кулик К.Д. Причини вчинення розбещення неповнолітніх в Україні.

У статті визначено основні причини вчинення розбещення неповнолітніх в Україні. Розкрито механізм формування злочинної мотивації, що був спрямований на задоволення статевої пристрасті саме злочинним шляхом. Доведено, що вирішальним у генезисі злочину є прийняття особою рішення на вчинення певних дій, які є свідомим вибором найбільш привабливої та бажаної з можливих альтернатив поведінки.

Ключові слова: детермінація, детермінанти, причинність, фактори, причина.

Резюме

Кулик Е.Д. Причини совершения развращения несовершеннолетних в Украине.

В статье обозначены основные причины совершения развращения несовершеннолетних в Украине. Раскрыто механизм формирования преступной мотивации, который был направлен на удовлетворение половой страсти именно преступным путем. Доказано, что решающим в генезисе преступления является принятие лицом решения на совершение определенных действий, что является осознанным выбором наиболее привлекательной и желаемой из возможных альтернатив.

Ключевые слова: детерминация, детерминанты, причинность, факторы, причина.

Summary

Kulyk K. The reasons for the corruption of minors in Ukraine.

The article identifies the main reasons for the corruption of minors in Ukraine. The mechanism of the formation of criminal motivation, which was aimed at satisfying sexual passion precisely by criminal means, is revealed. It is proved that decisive in the genesis of a crime is the decision by a person to commit certain actions, which is a conscious choice of the most attractive and desirable from possible alternatives.

Key words: determination, determinants, causality, factors, reason.